# РЕЦИДИВ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ: ПРОБАЦИЯ ВА ЖАЗОНИ ЎТАБ ЧИҚҚАН ШАХСЛАРНИ РЕСОЦИАЛИЗАЦИЯ ҚИЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ МЕХАНИЗМЛАРИ

**Курбанов Шерзод Мураткобилович**
Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети катта ўқитувчиси,
ю.ф.ф.д. (PhD).

https://doi.org/10.5281/zenodo.24455878

***Аннотация***. *Мақолада рецидив ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳуқуқий ва ташкилий механизмлари таҳлил қилинган. 2024 йил 7 августда имзоланган «Пробация тўғрисида»ги Қонун, маъмурий назорат институти ва 2025–2026 йилларда шартли равишда озод қилинганлар устидан назоратни кучайтиришга қаратилган қонунчилик ўзгаришлари кўриб чиқилган. Пробация ва маъмурий назорат статистикаси асосида назорат ва ресоциализация ўртасидаги мувозанат масаласи ёритилиб, постпенитенциар профилактикани такомиллаштириш бўйича таклифлар илгари сурилган.*

***Калит сўзлар:*** *рецидив, пробация, маъмурий назорат, ресоциализация, постпенитенциар профилактика, шартли озод қилиш, ижтимоий-психологик тавсифнома.*

***Аннотация.*** *В статье анализируются правовые и организационные механизмы профилактики рецидивных правонарушений. Рассмотрены Закон «О пробации», подписанный 7 августа 2024 года, институт административного надзора и законодательные изменения 2025–2026 годов по усилению контроля за условно-досрочно освобождёнными. На основе статистики пробации и административного надзора раскрыт вопрос баланса между контролем и ресоциализацией, предложены меры по совершенствованию постпенитенциарной профилактики.*

***Ключевые слова:*** *рецидив, пробация, административный надзор, ресоциализация, постпенитенциарная профилактика.*

***Abstract.*** *The article analyses legal and organisational mechanisms for preventing repeat offending. It examines the Law "On Probation" signed on 7 August 2024, the institution of administrative supervision and the 2025–2026 legislative changes strengthening oversight of parolees. Using probation and supervision statistics, it addresses the balance between control and resocialisation and proposes measures to improve post-penitentiary prevention.*

***Keywords:*** *recidivism, probation, administrative supervision, resocialisation, post-penitentiary prevention, parole.*

## Кириш

Рецидив жиноятчилик – жиноий жазо тизимининг самарадорлигини кўрсатувчи энг аниқ мезонлардан бири. Жазони ўтаган шахснинг қайта жиноят содир этиши жазонинг ахлоқ тузатиш мақсадига эришилмаганини, жамиятнинг эса уни қабул қилишга тайёр эмаслигини англатади. Шу боис замонавий криминологияда рецидив профилактикаси жазони ўташ даври билан чекланмай, озодликка чиққандан кейинги ижтимоий мослашув босқичини ҳам қамраб олиши керак, деган ёндашув устувор.

Ўзбекистонда сўнгги йилларда жиноий жазо тизимини инсонпарварлаштириш ва озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларни кенгайтириш сиёсати изчил амалга оширилмоқда. Миллий инсон ҳуқуқлари марказининг маълумотига кўра, 2019 йилдан бошлаб озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларга ҳукм

қилинганларни жамиятга интеграция қилиш учун пробация тизими жорий этилган [1]. Бу эса пробация остидаги шахслар сонининг кўпайишига олиб келди: 2023 йилда ички ишлар органлари пробациясида 83 763 нафар шахс бўлган бўлса, 2024 йилнинг 9 ойида бу кўрсаткич 86 226 нафарни ташкил этган [2].

Мақоланинг мақсади – рецидив профилактикасининг амалдаги ҳуқуқий механизмларини таҳлил қилиш, назорат ва ресоциализация ўртасидаги мувозанатни баҳолаш ҳамда постпенитенциар профилактикани такомиллаштириш йўлларини асослашдан иборат.

**Мавзуга оид адабиётлар таҳлили**

Рецидив профилактикасида «нима натижа беради» (what works) деб номланган тадқиқотлар йўналиши муҳим ўрин тутади. Д. Эндрюс ва Ж. Бонта томонидан ишлаб чиқилган «хавф – эҳтиёж – қабул қилувчанлик» (Risk–Need–Responsivity, RNR) модели назорат ва тузатиш чоралари интенсивлиги шахснинг рецидив хавфига мос бўлиши, жиноий хулқ-атворни келтириб чиқарувчи эҳтиёжларга (ишсизлик, қарамлик, жиноий муҳит) қаратилиши ва шахснинг ўзлаштириш қобилиятига мослашиши кераклигини асослайди [3]. Бу моделга кўра, паст хавфли шахсларга нисбатан ортиқча қаттиқ назорат рецидивни камайтирмайди, аксинча, уни кучайтириши мумкин.

Халқаро стандартлар БМТнинг Озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган чоралар бўйича минимал стандарт қоидалари (Токио қоидалари, 1990) ва Маҳбуслар билан муомала қилишнинг минимал стандарт қоидалари (Нельсон Мандела қоидалари, 2015) да белгиланган [4; 5]. Мандела қоидалари озодликка чиқишга тайёрлаш ва ундан кейинги ижтимоий қўллаб-қувватлашни жазо ижросининг ажралмас қисми сифатида кўрсатади.

Минтақавий тажрибада ҳам постпенитенциар пробация муаммолари фаол ўрганилмоқда. Хусусан, Қозоғистон бўйича тадқиқотларда рецидивнинг юқори даражаси, ижтимоий стигматизация ва жамиятга қайта интеграцияни қўллаб-қувватлаш тизимидаги камчиликлар асосий муаммолар сифатида қайд этилган, пробация ходими ва назоратдаги шахс ўртасидаги мулоқот сифатини ошириш эса рецидив хавфини камайтириши таъкидланган [6].

**Тадқиқот методологияси**

Тадқиқотда формал-ҳуқуқий, қиёсий-ҳуқуқий, статистик ва тизимли таҳлил усуллари қўлланилди. Манба сифатида қонунлар, Олий Мажлис палаталари мажлисларида эълон қилинган маълумотлар ва 2023–2026 йиллардаги расмий ахборотлар ўрганилди.

**Таҳлил ва натижалар**

**1. Пробация институтининг ҳуқуқий асослари.** 2024 йил 7 августда Президент томонидан «Пробация тўғрисида»ги Қонун имзоланди [7]. Қонунда пробация назоратидаги шахсларнинг хулқ-атвори ҳар уч ойда баҳоланиши ва уларнинг ижтимоий-психологик тавсифномаларида акс эттирилиши, тарбиявий чоралар эса қонунга итоаткор хулқ-атворни шакллантиришга йўналтирилиши белгиланган [7]. Бу – пробацияни фақат назорат воситаси эмас, балки шахсга индивидуал ёндашувга асосланган ресоциализация институти сифатида қуришга қаратилган муҳим қадам.

Қонунни амалга ошириш мақсадида Ички ишлар вазирлиги озодликдан маҳрум этилмаган маҳкумлар устидан пробация назоратини амалга ошириш тартиби тўғрисидаги

янги йўриқномани тасдиқлади; ҳужжат 2025 йил 20 августда рўйхатдан ўтказилиб, 22 августдан кучга кирди [8].

**2. Шартли озод қилинганлар устидан назоратнинг кучайтирилиши.** Олий Мажлис Қонунчилик палатаси Жиноят, Жиноят-процессуал, Жиноят-ижроия кодекслари ва «Пробация тўғрисида»ги Қонунга ўзгартишлар киритувчи, жазони ўташдан шартли озод қилинганлар устидан пробация назоратининг аниқ ҳуқуқий тартибини белгиловчи қонун лойиҳасини қабул қилди. Расмийларнинг таъкидлашича, бу ўзгаришлар суд белгилаган талабларни бузганларга нисбатан самарали чоралар кўриш ва ҳуқуқбузарлик ҳамда рецидив профилактикаси самарадорлигини оширишга хизмат қилади [9].

Сенат томонидан 2026 йил май ойида маъқулланган қонунга кўра, суд прокурор, ҳимоячи ёки шартли озод қилинган шахснинг ўзи киритган илтимоснома асосида назорат талабларини тўлиқ ёки қисман бекор қилиши мумкин [10]. Бу норма аҳамиятли: у назоратнинг ўзгармас эмаслигини, шахснинг ижобий хулқ-атвори унинг ҳуқуқий ҳолатини яхшилашга олиб келишини кўрсатади – бу эса RNR моделидаги рағбатлантириш тамойилига мос келади.

**3. Маъмурий назорат амалиёти.** Рецидив хавфи юқори шахслар устидан маъмурий назорат ҳам муҳим профилактик воситадир. 2023 йилда 5 529 нафар шахсга нисбатан маъмурий назорат белгиланган бўлса, 2024 йилнинг 9 ойида бу кўрсаткич 5 689 нафарни ташкил этган [2]. Шу билан бирга, суд белгилаган тақиқ ва чекловларни такроран бузганлиги учун ЖК 226-моддаси бўйича 2023 йилда 717 нафар, 2024 йилнинг 9 ойида эса 637 нафар шахс жавобгарликка тортилган [2].

Ушбу рақамлар назорат остидаги шахсларнинг сезиларли қисми белгиланган чекловларга риоя қилмаётганини кўрсатади. Бу ҳолатнинг сабаби фақат шахснинг интизомсизлигида эмас: кўп ҳолларда иш, турар жой ва ижтимоий алоқаларнинг йўқлиги назорат шартларини бажаришни объектив жиҳатдан қийинлаштиради. Демак, назоратнинг ўзи ресоциализация чоралари билан қўллаб-қувватланмаса, у жиноий жавобгарликнинг янги манбаига айланиши мумкин.

**4. Ресоциализация чоралари.** Сўнгги йилларда ресоциализацияга қаратилган бир қатор чоралар ҳам кўрилди. 2025 йил сентябрда Сенат ахлоқ тузатиш муассасаларида жазо ўтаётган маҳкумлар билан тарбиявий ишлар самарадорлигини ошириш, уларнинг оила ва жамият билан алоқаларини мустаҳкамлаш ҳамда қонунга итоаткор хулқ-атворни шакллантиришга қаратилган қонунни кўриб чиқди [11]. 2025 йилда жазони ижро этиш муассасаларидан озод этилганларга бир марталик нафақа тайинлаш ва тўлаш тартиби тасдиқланди [12].

2026 йил 27 мартда Президент ахлоқ тузатиш муассасаларида замонавий рақамли касбий таълим тизимини яратиш тўғрисидаги қарорни имзолади; ҳужжатга кўра, ижтимоий ҳимоя идоралари озод бўлган ёшларнинг уй-жой ва ижтимоий эҳтиёжларини ўрганиб, жамиятга қайтиш даврида уларга кўмак беришда иштирок этади [13]. Шунингдек, маҳкумлар томонидан тасдиқланган рўйхатдаги китобларни ўқиш ва улар мазмуни бўйича имтиҳон топшириш орқали жазо муддатини қисқартириш ғояси ҳам муҳокама қилинган [14].

**5. Аниқланган муаммолар.** Таҳлил натижасида қуйидагилар аниқланди:

1. Пробация ва маъмурий назоратда шахснинг рецидив хавфини баҳолашнинг илмий асосланган, валидацияланган инструменти ягона тартибда қўлланилмайди; назорат интенсивлиги кўпинча хавф даражасига эмас, балки формал мезонларга боғлиқ.

2. Пробация ходимлари зиммасидаги иш юкламасининг юқорилиги индивидуал ишлаш сифатини пасайтиради.

3. Озод бўлган шахсларни ишга жойлаштириш, уй-жой ва ижтимоий хизматлар билан таъминлашда идоралараро «узлуксиз ҳамроҳлик» тизими тўлиқ шаклланмаган.

4. Маҳалла институти ва нодавлат ташкилотларнинг постпенитенциар профилактикадаги ўрни ҳуқуқий жиҳатдан етарли белгиланмаган.

5. Рецидив даражаси бўйича пробация ва маъмурий назорат натижаларини алоҳида кўрсатувчи очиқ статистика эълон қилинмайди, бу эса чоралар самарадорлигини мустақил баҳолашни қийинлаштиради.

**Хулоса ва таклифлар**

Ўзбекистонда рецидив профилактикасининг ҳуқуқий асослари 2024–2026 йилларда сезиларли даражада янгиланди: пробация тўғрисидаги махсус қонун қабул қилинди, шартли озод қилинганлар устидан назорат тартиби аниқлаштирилди, ресоциализацияга оид қатор чоралар жорий этилди. Энди асосий вазифа – назорат ва қўллаб-қувватлаш ўртасидаги мувозанатни таъминлаш. Шу мақсадда қуйидагилар таклиф этилади:

1. Пробация ва маъмурий назоратда рецидив хавфини баҳолашнинг ягона, илмий валидацияланган методикасини тасдиқлаш ва назорат интенсивлигини хавф даражасига боғлаш.

2. Ахлоқ тузатиш муассасасидан озод бўлишдан камида олти ой олдин бошланадиган «озодликка тайёрлаш режаси» институтини жорий этиш: унда иш, турар жой, ҳужжатлар ва ижтимоий хизматлар масалалари олдиндан ҳал қилиниши.

3. «Пробация тўғрисида»ги Қонунда маҳалла ва нодавлат нотижорат ташкилотларнинг ресоциализациядаги ваколат ва мажбуриятларини аниқ белгилаш.

4. Пробациядаги шахсларни ишга қабул қилган иш берувчилар учун солиқ ёки бошқа рағбатлантириш механизмларини жорий этиш.

5. Пробация ходимлари учун иш юкламасининг максимал меъёрини белгилаш ва уларни мотивацион суҳбат ҳамда когнитив-хулқий усуллар бўйича мунтазам ўқитиш.

6. Рецидив даражаси бўйича пробация ва маъмурий назорат натижаларини ҳар йили очиқ эълон қилиш ва уларни мустақил илмий баҳолашга жалб этиш.

Ушбу таклифларнинг амалга оширилиши рецидив жиноятчиликни камайтириш, жиноий жазо тизимини инсонпарварлаштириш сиёсатининг самарадорлигини ошириш ва жамоат хавфсизлигини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

**Фойдаланилган адабиётлар**

1. National Human Rights Center: Uzbekistan's incarceration rate among lowest in CIS region // Kun.uz, 02.11.2024. – https://wap.kun.uz/en/news/2024/11/02/national-human-rights-center-uzbekistans-incarceration-rate-among-lowest-in-cis-region.
2. Закон служит повышению эффективности работ с лицами, находящимися под надзором служб пробации // «Халқ сўзи» (yuz.uz). – https://yuz.uz/ru/news/zakon-slujit-povsheniyu-effektivnosti-rabot-s-litsami-naxodyaimisya-pod-nadzorom-slujb-probatsii.
3. Andrews D.A., Bonta J. The Psychology of Criminal Conduct. – 5th ed. – New Providence: LexisNexis, 2010.
4. United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules). – UN GA Res. 45/110, 14.12.1990.

5. United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (The Nelson Mandela Rules). – UN GA Res. 70/175, 17.12.2015.
6. Tleshaliyev N. et al. Problems of the development of post-penitentiary probation in Kazakhstan // Social & Legal Studios. – 2025. – Vol. 8(2). – P. 131–143. – https://sls-journal.com.ua/web/uploads/pdf/SLS_Vol.8_No.2_2025-131-143.pdf.
7. Shavkat Mirziyoyev signs law on probation // UzDaily, 07.08.2024. – https://uzdaily.ru/en/shavkat-mirziyoyev-signs-law-on-probation.
8. В Узбекистане определили правила пробационного надзора // Anhor.uz, 2025. – https://anhor.uz/news/new-rules-29/.
9. Uzbekistan approves draft law on improving probation oversight in second reading // UzDaily. – https://uzdaily.ru/en/uzbekistan-approves-draft-law-on-improving-probation-oversight-in-second-reading/.
10. Senate approves law expanding rights for pretrial detainees and strengthening probation oversight // Kun.uz, 21.05.2026. – https://kun.uz/en/news/2026/05/21/senate-approves-law-expanding-rights-for-pretrial-detainees-and-strengthening-probation-oversight.
11. Uzbekistan strengthens measures for the rehabilitation of convicts and crime prevention // UzDaily, 2025. – https://uzdaily.ru/en/uzbekistan-strengthens-measures-for-the-rehabilitation-of-convicts-and-crime-prevention/.
12. Uzbekistan establishes one-time allowance for released prisoners // Qalampir.uz, 17.07.2025. – https://www.qalampir.uz/en/news/k-amok-dan-ozod-etilganlarga-bir-martalik-nafak-a-berish-tartibi-belgilandi-121653.
13. Digital literacy and rehabilitation: Uzbekistan to train 18–30 year old prisoners in tech // Kun.uz, 2026. – https://kun.uz/en/81016116.
14. Uzbekistan may reduce prison sentences for inmates who read books // The Times of Central Asia, 24.01.2025. – https://timesca.com/uzbekistan-may-reduce-prison-sentences-for-inmates-who-read-books/.